भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमी नगरपालिकाको समुदायमा स्वास्थ्यबीमा कार्यक्रम र यसको प्रभावकारीता सम्वन्धी एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकीतथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि
प्राप्तिका लागि त्रि.वि.केन्द्रियक्याम्पस किर्तिपुर, काठमाडौ
समाजशास्त्र विभागमा प्रस्तुत गरिएको

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
गीताकुमारी शर्मा
रोल नं. १३५/०६८
रजिष्टेशन नं..:– ९-२-२९-१०३३-२००६
२०७५
समाजशास्त्र विभाग
.त्रि.वि. केन्द्रीयक्याम्पस
किर्तिपुर, काठमाडौं।
२०७५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीयक्याम्पस
केन्द्रीय समाजशास्त्र विभाग
किर्तिपुर, काठमाडौँ

सिफारिश पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्धारा निर्धारित पाठ्यक्रमअनुसार त्रि.वि.केन्द्रिय क्याम्पसबाट मानबिकीतथा समाजशास्त्र संकायअर्न्तगत स्नातकोत्तर तहको आंशिकआवश्यकता पूरा गर्नको लागि यस क्याम्पसमाअध्ययनरत श्री गीताकुमारी शर्माद्धारा भक्तपुर जिल्लामध्यपुर ठिमी नगरपालिकामा स्वास्थ्यबिमाकार्यक्रम र यसको प्रभावकारीता सम्वन्धी एक समाजशास्त्रीयअध्ययनविषयकशोधपत्र मेरो सल्लाह, सुझाव र निर्देशनमातयार गर्नुभएको हो । प्रस्तुतशोधपत्रको उचित परीक्षण तथामूल्यांकनको लागिसिफारिश गर्दछु ।

....
सुदीपनकर्मी
शोध निर्देशक
त्रि.वि., केन्द्रीयक्याम्पस
मानविकीतथा समाजशास्त्र संकाय
किर्तिपुर, काठमाडौं ।

मितिः =

त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीयक्याम्पस
समाजशास्त्र विभाग
किर्तिपुर, काठमाडौँ ।

स्वीकृतिपत्र

यस क्याम्पसका समाजशास्त्रकाविद्यार्थी श्री गीताकुमारी शर्माद्धारा प्रस्तुत**भक्तपुर जिल्लामध्यपुर ठिमी नगरपालिकामा स्वास्थ्यबिमाकार्यक्रम र यसको प्रभावकारीता,**शीर्षक अर्न्तगत समाजशास्त्रविषयमा स्नातकोत्तर तहको आशिंकआवश्यकता परिपुर्तिको लगितयार पार्नु भएको शोधपत्रलाई स्वीकृतिप्रदानगरियो ।

शोधपत्रमूल्याङ्कन समिति

१.प्रा.डा. तुलसीराम पाण्डे ....
(विभागीयप्रमुख)

२. डा मनहरी ढकाल ....
(वाहय परीक्षक)

३. सुदीपनकर्मी ....
शोध निर्देशक

मितिः

त्रि.वि., केन्द्रीयक्याम्पस
मानविकीतथा समाजशास्त्र संकाय
किर्तिपुर, काठमाडौँ ।

कृतज्ञता

मानिस सामाजिक प्राणी हो । उ आफ्नो जीवनयापनालागि समाजमा बस्न चाहन्छ ।व्यत्तिहरुको सम्वन्धमालाई समाज भनिन्छ । समाजले एउटा सरचनालाई मात्रनभई त्यसभित्रको सम्वन्धको पक्षलाई समेत जोड दिने गर्दछ । समाजमामानिसहरु एउटा पारिवारिक तहदेखीअर्को परिवार, समुदाय र राज्यस्तरसम्मएकअर्कामानिर्भर हुन्छन् । यी नै निर्भरताकाकारण मानवीयब्यबहार र प्रकियाहरु समय अन्तरालमा परिवर्तन भइरहन्छन् र यसको अध्ययन नै समाजशास्त्रहो । मानविकितथा समाजशास्त्रसंकायकालागि सैद्धान्तिक अध्ययनजति जरुरी छ, त्यति नै अनुसन्धानात्मक, खोजमूलक, व्याख्यातथाविश्लेषणात्मक अध्ययनपनित्यति नै महत्वपूर्ण रहेकोले त्रिभुवनविश्वविद्यालयले समाजशास्त्रस्नातकोत्तर तहको अध्ययनको लागि पाठ्यक्रममाशोधपत्रसमावेश गरेको छ । सोहीक्रममा मैले दोस्रो वर्षमाअनिवार्य रुपमागर्नुपर्ने यस शोध अध्ययन गरेको छु । कुनै पनि एउटै विषयमाव्यापकअध्ययनगर्नु सजिलो विषयनभएतापनियसले समाजशास्त्रकाविद्यार्थीहरुलाई ‘हजार पाइलाको शुरुवातप्रथमत एक पाइलाबाट नै हुन्छ’ भन्ने युक्तिभैंm पेशागत सीपविकासकाको लागिप्रत्यक्षखाकाकोर्ने कार्य गर्दछ ।

मैले यसकारण पनि“भक्तपुर जिल्लाको मध्यपुर ठिमी नगरपालिकामा स्वास्थ्यबिमाकार्यक्रम र यसको प्रभावकारीता सम्बव्धी एक समाजशास्त्रीयअध्ययन”शिर्षकमासोध गर्ने निर्णय गरेको छु ।हालस्वास्थ्यको विषयलाई प्रत्येक जसो देशले नागरिक मौलिकहकको विषयबनाएको पाईन्छ । नेपालले पनि नेपालको संविधानमा स्वास्थ्यका सम्बन्धमाअधिकारको व्यवस्था गरेको छ । स्वास्थ्यबिमाकार्यक्रमभन्नाले स्वास्वास्थ्य सेवाको खर्चलाई परिवारले धान्न सक्ने अवस्थामाल्याउने, स्वास्थ्य समस्याकाकारणले हुन सक्ने आर्थिक जोखिमलाई न्यूनिकरण गर्ने संयन्त्रलाई बुझाँउछ । यो स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चितगर्ने बृहत सामाजिक साझेदारीको अवधारणा हो । यसमाव्यक्ति, समुदाय र सरकारको प्रत्यक्ष सहभागिता रहने गर्दछ । यसमा बिरामीभएको बेलाउपचारमाहुन सक्ने ठूलो खर्च धान्न कठिन नहोस भनेर पहिले नै योगदान रकममार्फत जोखिमव्यवस्थापनगरिएको हुन्छ । यसले स्वास्थ्य सेवाउपयोगकाक्रममाअनियोजित रुपमाभइरहेको

व्यक्तिगतखर्चलाई व्यवस्थितगर्दै उपलव्ध स्रोतको प्रभावकारी, दक्षतथाजिम्मेवार व्यवस्थापनगर्न मद्दत गर्दछ । यसले गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाउपभोगलाई वकालतगर्दछ । त्यसैले योआफैमाअति महत्वपूर्ण विषयपनिहो । हरेक विषयको अध्ययनआफैमा महत्वपूर्ण भएपनि यस अध्ययनले स्वास्थ्यबिमाकार्यक्रमको प्रभावकारीताकोअध्ययनमाथप टेवादिने अपेक्षा गरेको छु । कार्यक्रमको प्रभावकारीताको पर्याप्तअध्ययनतथा पृष्ठपोषणको अभावमा योजनाको भविष्यनैजोखिममा पर्ने एवं स्रोत साधनको प्रयोगमा अराजकता समेत फैलनसक्ने सम्भावना रहन्छ । यसर्थ यस्तो समस्या समाधानार्थको लागि यस अनुसन्धानलेमार्ग प्रसस्तगर्नको लागि मद्दत पुग्नेछ भन्ने मैले विश्वास रकाखेको छु ।

प्रस्तुत यस शोधपत्रतयार गर्ने क्रममानिर्देशकको रुपमा सहयोग गर्ने आदरणीय गुरु श्री सुदीपनकर्मी श्रेष्ठप्रतिहार्दिक कृतज्ञता व्यक्तगर्दछु र साथै यस शोधपत्रतयार गर्ने क्रममामलाई विविध सूचनाहरु उपलब्ध गराएर सहयोग गर्ने केन्द्रीयपुस्तकालयतथा सुझावहरु दीनुहुने सम्पूर्ण सुभेच्छुकहरुप्रतिहार्दिक आभार व्यक्तगर्न चाहन्छु ।

गीताकुमारी शर्मा
वनस्थली, काठमाडौं ।

विषयसूची

क्र.सं.	शिर्षक	पेज नं.
अध्याय : एक –परिचय		**१-७**
१.१अध्ययनको पृष्ठभुमि		१
१.१.१स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रमबारे जानकारी		२
१.१.२ स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रमकोविशेषताहरु		३
१.२ समस्याको कथन		४
१.३.अध्ययनको उद्देश्य		५
१.४ अध्ययनको महत्व		५
१.५ अध्ययनको सीमा		६
१.६ अध्ययनको संरचना		६
अध्यायः दुई–पूर्व साहित्यिक समिक्षा		**८-२३**
२.१ भक्तपुर जिल्लाको संक्षिप्त परिचय		८
२.२ मध्यपुर ठिमी नगर पालिकाको संक्षिप्त परिचय		९
२.३ स्वास्थ्यमा सर्वव्यापीपहुँच		१०
२.४ जन-स्वास्थ्यको अवधारणा		११
२.५ स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रम		१३
२.५.१ स्वास्थ्यबीमाको व्यवस्थापनगर्ने निकाय		१४
२.५.२ सेवाप्रदायक स्वास्थ्य संस्था		१४
२.५.३ सदस्य		१५
२.६ स्वास्थ्यबीमा सम्बन्धीअन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास		१५
२.७ नेपालमा स्वास्थ्यबीमाको विकासक्रम		१६
२.८ स्वास्थ्यबीमाको लागिभएकानीतिगतव्यवस्था		१८
२.९ नेपालमा स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रमको संगठनात्मक व्यवस्था		१९
अध्याय :तीन –अध्ययनविधि		**२४–२६**
३.१ अनुसन्धान ढाँचा		२४
३.२ अध्ययन क्षेत्र छनौट र यसको औचित्य		२४

३.३ तथ्याङ्कको श्रोत २५
३.४ जनसंख्या र नमुना छनौट २५
३.५ तथ्याङ्क संकलनविधि २६
३.६तथ्याङ्कविश्लेषणविधि २६

अध्याय: चार–तथ्याङ्कको प्रस्तुती र विश्लेषण२७–३९

४.१.भक्तपुर जिल्लामा सदस्यतादर्ता र सेवाउपयोगको अवस्था २७
४.२ तथ्याङ्कप्रस्तुतीकरण र विश्लेषण (दर्ता सहयोगीकालागि) २८
४.३ तथ्याङ्कप्रस्तुतीकरण र विश्लेषण (बीमितकालागि) ३३
४.४**Focous Group Discussion**को बिश्लेषण ३७
४.५ अवलोकनको बिश्लेषण ३८

अध्याय : पाँच–प्राप्ति, साराशं तथानिष्कर्ष३९–४४

५.१ प्राप्ति ३९
५.२. साराशं ४२
५.३ निष्कर्ष ४४

सन्दर्भ सामग्रीहरु *४५*
अनुसूची १ *४७*
अनुसूची २ *५०*
अनुसूची ३ *५१*

तालिका सूचि

तालिका नं.	शिर्षक	पेज नं.
तालिका नं.१	स्वास्थ्यबीमाको अन्तराष्ट्रिय अभ्यास	१५
तालिका नं.२	स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रमको राष्ट्रिय अभ्यास	१७
तालिका नं.३	बार्षिक रुपमाकार्यक्रमविस्तार भएकाजिल्लाहरु	१८
तालिका नं.४	प्रश्नावलीवितरण र प्राप्तउत्तरदाताको संख्याविवरण	२५
तालिका नं.५	स्वास्थ्यबीमाबोर्डको IMISशाखाबाट प्राप्ततथ्याङ्क	२७
तालिका नं.६	नागरिकहरुको स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रमप्रतिको धारणा	२८
तालिका नं.७	सरकारी सेवाप्रदायक स्वास्थ्य संस्थाहरुको स्वास्थ्यबीमा कार्यक्रमप्रतिको धारणा	२९
तालिका नं.८	सरकारी सेवाप्रदायक स्वास्थ्य संस्थाहरुको स्वास्थ्यबीमा कार्यक्रमप्रतिको धारणा	२९
तालिका नं.९	परिवारको आर्थिक अवस्थाअनुसार स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रमप्रतिको आकर्षण	३०
तालिका नं.१०	परिवारको शैक्षिकअवस्थाअनुसार स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रमप्रतिको आकर्षण	३०
तालिका नं.११	सेवालिने औसत समय प्रतिको धारणा	३१
तालिका नं.१२	बीमित सदस्यले सेवालिने स्थानको जानकारी	३१
तालिका नं.१३	बीमितहुनबाँकी परिवारको सरदर आर्थिक तथा शैक्षिकअवस्था	३१
तालिका नं.१४	स्थानीयनिकायको स्वास्थ्यबीमाको सदस्यतावितरण कार्यमा सहयोगको अवस्था	३२
तालिका नं.१५	बीमितहरुले सेवाप्रदायक संस्थावाट सेवाउपयोगमा सन्तुष्टि बारे धारणा	३२
तालिका नं.१६	कार्यक्रमको सर्वव्यापकताकालागिआवश्यकपुर्वसर्तको बारेमा दर्ता सहयोगीको धारणा	३३
तालिका नं.१७	स्वास्थ्यबीमाकार्यक्रमप्रतिबिमीत सदस्यहरुको धारणा	३३
तालिका नं.१८	बीमित परिवारको शैक्षिकअवस्था	३४
तालिका नं.१९	बीमित सदस्यहरुमा सेवालिने स्थानको पुर्ण जानकारी	३४
तालिका नं.२०	बीमित परिवारको आर्थिक अवस्थावारे धारणमा	३५
तालिका नं.२१	बीमित सदस्यले सेवालिने प्रकृयाको वारेमा पुर्ण जानकारी	३५
तालिका नं.२२	सेवाप्रदायक स्वास्थ्य संस्थाको सेवा कस्तो लाग्यो भन्ने बारे धारणा	३५
तालिका नं.२३	स्वास्थ्यबीमाको सदस्यतानविकरण बारे धारणा	३६
तालिका नं.२४	स्वास्थ्यबीमाकार्यकमको बीमित परिवारको स्वास्थ्यअवस्थामाप्रभाव	३६
तालिका नं.२५	कार्यक्रमको सन्तुष्टी बारे धारणा	३७